

УДК 911.3

Володимир Поручинський, Ярослава Сосницька

КЛАСИФІКАЦІЯ І ТИПОЛОГІЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНИ

У даній статті розглянуто сутність систем розселення та поселень. Розкрито суть понять «місто», «селище міського типу» та «агломерація» як основних форм міського розселення. Проведено аналіз існуючих класифікацій та типологій міських населених пунктів за різними критеріями. Запропоновано схему, у якій відображено класифікацію міст за людністю та типологію за їх історико-генетичною, планувальною та функціональною структурами. Охарактеризовано особливості кожного елементу типологічної структури. Визначено, до яких саме типів та класів можна віднести міста України.

Ключові слова: поселення, місто, селище міського типу, агломерація, класифікація міст, типологія міст.

Владимир Поручинский, Ярослава Сосницкая. КЛАССИФИКАЦИЯ И ТИПОЛОГИЯ ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ УКРАИНЫ. В данной статье рассмотрена сущность систем расселения и поселений. Раскрыта суть определенных «город», «поселок городского типа», «агломерация» как основных форм городского расселения. Проведен анализ существующих классификаций и типологий городских населенных пунктов по разным критериям. Предложена схема, в которой отображается классификация городов по людности, историко-генетической, планировочной и функциональной структурами. Охарактеризованы особенности каждого элемента типологической структуры. Определено, к каким именно типам и классам можно отнести города Украины.

Ключевые слова: поселение, город, поселок городского типа, агломерация, классификация городов, типология городов.

Volodymyr Poruchynsky, Jaroslava Sosnytska. CLASSIFICATION AND TYPOLOGY OF URBAN SETTLEMENTS OF UKRAINE. Essence of the systems of settling apart and settlements is considered in this article. The essence of concepts «town», «settlement» and «agglomeration» as basic forms are reveal. The analysis of existent classifications and typologies urban point by different criterion. To propose scheme which represent classification towns by population, historical-genetic, functional and planning structures. Particularity any elements typological structure is describe. It is defined to which types and classes it is possible to take a towns Ukraine.

Key words: colony, town, settlement, agglomeration, classifications of towns, typologies of towns.

Постановка проблеми. В сучасних умовах територіальна організація розселення здійснюється у формі систем. Це передбачає взаємопов'язаний розвиток поселень залежно від їх місця у системах розселення. На відміну від мережі поселень, яка характеризується автономністю поселень, незначним розвитком міжселенних зв'язків, система розселення являє собою сукупність населених пунктів різної величини і функцій, між якими існують різні види зв'язків.

У розвиток теоретичних і прикладних питань формування, типології і розвитку систем розселення значний вклад внесли Ю.І. Пітюренко, П.С. Коваленко, Л.М. Корецький, А.І. Степаненко, А.І. Доценко та ін.

Виклад основного матеріалу. Первинними формами геопросторової організації розселення є поселення. Поселення – це компактна територія, на якій розташована група будівель з інфраструктурою для забезпечення постійної життєдіяльності людей. Найчастіше в системі розселення виділяють два типи поселень, які класифікують за структурою населення – міське та сільське.

До міських поселень належать міста, селища міського типу й агломерації міських поселень (рис. 1).

Існує ряд визначень поняття «місто» в загально географічному розумінні. На нашу думку, найбільш вдалим є визначення Алаєва Е.Б., згідно якого місто – це великий населений пункт, який виконує промислові, організаційно-господарські, адміністративні, культурні, транспортні та інші (але не

сільсько-господарські) функції; відповідно більша частина його населення зайнята поза сільським господарством. «Величина» міста вимірюється кількістю людей, які у ньому проживають – людністю. З географічного погляду до такого означення важливо додати, що місто – це фокус реалізації територіального поділу праці, це і зосередження людей, пов'язаних складними контактами (у сфері виробництва, споживання, територіального сусідства, побутових і сімейних зв'язків). Водночас місто – це і сукупність матеріальних фондів: житлових будинків, мережі водопроводів і каналізації, залізничних станцій, садів, парків тощо. Це певна площа у загальній території країни, земельний масив, іноді значний. Місто має певний адміністративний статус і разом із тим представляє специфічне соціальне й особливе медико-географічне середовище [1, с. 34].

Селище міського типу – міське поселення в Україні, що виконує промислові, транспортні, адміністративні, курортні, наукові та інші функції, проте недостатньо розвинене, щоб отримати статус міста, встановлений у державі [6, с. 126].

Крім міст і селищ міського типу, міське розселення формують також агломерації міських поселень – своєрідне зосередження міських поселень навколо великих міст. Вони виникли в окремих регіонах України, де наявна велика кількість промислових підприємств, об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, високою є щільність населення і населених пунктів, добре розвинена транспортна мережа [5, с. 223].

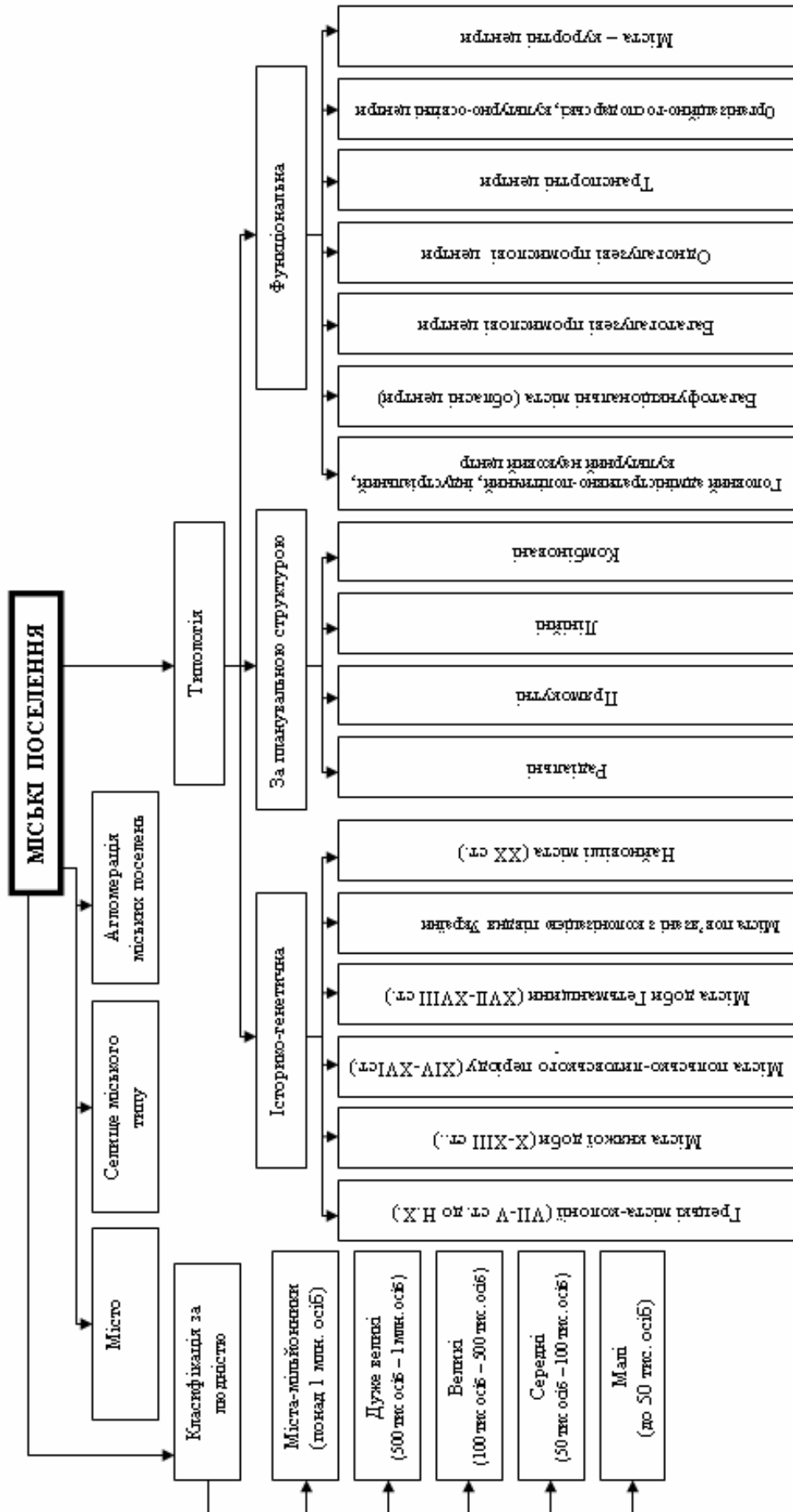

Рис. 1. Система міських поселень України

У сучасній науці існує багато класифікацій і типологій міст залежно від критерію, який береться за основу. При розробці класифікації міст важливим критерієм є їхня людність [4, с. 155]. Класифікація міст за людністю має широке призначення. Від величини міста залежить багато його ознак – темпи зростання, деякі елементи демографічної і функціональної структури і характер планування.

Для кожного виду поселень чи форми розселення існують свої критерії визначення груп людності. Так, до категорії малих належать міста людністю менше 50 тис. осіб, селищ міського типу – менше 3 тис., сіл – менше 500, хуторів – менше 25; до великих – міста людністю понад 100 тис. осіб.

В офіційних статистичних джерелах і містобудівельній практиці залежно від людності виділяють такі групи міст: малі – до 50 тис. осіб, середні – від 50 до 100 тис., великі – від 100 до 500 тис., дуже великі – від 500 тис. до 1 млн осіб, містамільйонники. Більшість міст України – це малі і середні міста [5, с. 222].

Існують й інші схеми класифікації міст за людністю. Є.М. Перцик виділяє такі групи міст: малі – до 20 тис. осіб, середні – 20–100 тис., великі – 100–500 тис., дуже великі – понад 500 тис., містамільйонники [137, с. 56].

В Україні більше 450 міст. Найбільше їх у східних областях України, найменше – у південних і північних. Найбільша концентрація міст – у Львівській, Харківській, Луганській, Донецькій областях. Переважна більшість міст мають кількість населення від 50 до 100 тис. жителів. Серед великих міст виділяють групу міст-мільонерів, до яких зараховують Київ, Харків та Одесу. Дуже великими містами за кількістю жителів є Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Львів та Кривий Ріг [3].

Існує типізація міст за історико-генетичною, планувальною і функціональною структурою.

Генетичний тип населеного пункту – поняття синтетичне. Воно охоплює сукупність ознак, які у процесі розвитку зумовлюють формування населеного пункту певного типу. Для визначення напрямів економічного розвитку міста чи села важливо знати генезу їхніх господарських функцій, етапи еволюції планувальної структури [4, с. 157].

Генетична типізація населених пунктів передбачає поділ їх на групи за часом і причинами виникнення, а також за ступенем збереження історичних рис у сучасному вигляді та ін. З'ясування часу виникнення поселення як господарського центру і пройденого ним шляху розвитку потрібні для розуміння його сучасних функцій, які значною мірою формуються під впливом історичного розвитку. Умови виникнення та розвитку поселень відрізняються у різних регіонах України. У промислових районах Донбасу, Придніпров'я, де міста виникли на основі розробки корисних копалин і розвитку обробної індустрії, багато з них формуються як спеціалізовані промислові або транспортні центри. Вони зазвичай зростають швидкими темпами, "обростаючи" галузями соціальної сфери. У давньоосвоєних агропромислових районах розвиток міських поселень відбувається повільно, серед них різко виділяється обласний

центр, може бути кілька міст обласного підпорядкування – середніх міст, які характеризуються чітко вираженими міжрайонними економічними зв'язками, а всі решта є малими міськими поселеннями – господарськими центрами. У давньоосвоєних районах значна кількість міських поселень утворена з великих сіл унаслідок надання їм статусу центру адміністративного району. В таких міських поселеннях розвинуті переважно галузі, які переробляють сільськогосподарську сировину, виробляють товари широкого вжитку, зосереджені установи й заклади соціальної сфери, які надають послуги населенню навколишньої місцевості. Такі міські поселення розвиваються повільно, нерідко втрачаючи певні функції (переважно адміністративні), сповільнюють свій розвиток, кількість населення в них зменшується.

Міста України за історико-генетичною типізацією поділяють таким чином:

– грецькі міста-колонії (VII – V ст. до Р. Х.), для яких характерний прогресивний поділ праці, відокремлення ремесла від сільського господарства, швидке зростання кількості населення і розвиток морської торгівлі. У пошуках нових природних ресурсів, сільськогосподарських земель і територій для розселення міста материкової Греції, і особливо її колонії на узбережжі Малої Азії та островах Егейського моря, відправляють морські експедиції для освоєння нових земель: виникають нові колонії на Чорному морі – Тіра (Білгород-Дністровський), Ольвія (Херсон), Феодосія, Пантікапей (Керч) та ін.;

– міста Давньої Русі, які були центрами князівств, торгівлі, ремесел, а також виконували оборонні функції. Якщо у IX ст., за даними літописів, було 20 міст, то у XIII ст. їхня кількість сягнула 238 [32, с. 106]. Під час монгольської навали багато міст було зруйновано; у період середньовіччя більшість із них відбудували. Міста розвивалися як торговельно-ремісничі та оборонні центри, що мали замки, фортеці, інші укріплення. Деякі міста, здобувши магдебурзьке право, могли створювати органи міського самоврядування [2, с. 106];

– міста польсько-литовського періоду (XIV – XVI ст.);

– міста доби Гетьманщини (XVII – XVIII ст.);

– міста, пов'язані з колонізацією південної частини України;

– найновіші міста (XX – XXI ст.).

За планувальною структурою міста поділяють на радіальні, прямокутні, лінійні, комбіновані.

Радіальне місто – поселення із кільцево-радіальним розміщенням вулиць (Київ, Львів та ін.).

Прямокутне місто – поселення із поздовжньо-поперечним розміщенням вулиць (Хмельницький та ін.).

Лінійне місто – поселення витягнутої форми з головною віссю у вигляді більш-менш прямої чи вигнутої лінії (уздовж трас, річкових долин тощо) (Кривий Ріг, Одеса та ін.) [6, с. 87].

Комбіноване місто – це форма, що поєднує елементи різних планувань. У їхньому розвитку відобразилася дія різних чинників – особливостей географічного середовища, господарства, участі у забудові різних етнічних груп населення, участі адмініс-

тративних структур держави у визначенні планування тощо (Шепетівка та ін.).

За характером виконуваних функцій виділяють такі типи міст України [5, с. 224]:

– головний адміністративно-політичний, індустріальний, науковий, культурний центр – столиця держави – м. Київ;

– багатофункціональні міста – центри адміністративних областей і Кримської автономії (25 міст);

– багатогалузеві промислові центри (Кривий Ріг, Маріуполь, Горлівка та ін.);

– одногалузеві промислові центри (Торез, Шостка та ін.);

– транспортні центри (Здолбунів, Фастів, Козятин та ін.);

– міста – організаційно-господарські, промислові, культурно-освітні центри місцевого значення (Стрий, Коломия, Кременець, Ніжин та ін.);

– міста – курортні центри (Моршин, Трускавець, Євпаторія та ін.).

Крім специфічних (несільськогосподарських)

функцій, міста мають ще ряд особливостей [5, с. 309]:

– розселенські – на відносно невеликій території зосереджуються значні маси населення;

– архітектурно-планувальні – кожне місто має свій неповторний архітектурно-планувальний «портрет»;

– соціальні – місто забезпечує міський уклад життя;

– правові – міста мають свої правові статуси та відповідні функції й повноваження.

Особливості історичного минулого, географічного положення та природних умов України наклали відбиток на розселення і характер поселень.

Висновки. Незважаючи на високий ступінь вивченості питання дослідження систем розселення в цілому та міських поселень зокрема, воно залишається актуальним напрямком і сьогодні. Оскільки не існує загальноприйнятої класифікації та типізації міських населених пунктів, яка б поєднувала велику кількість ознак.

Список використаних джерел:

1. Alaev E.B. *Sotsialno-ekonomicheskaia geografiia: poniatiino-terminologicheskii slovar* / E.B. Alaev. – М.: Мysl, 1983. – 350 с. [Алаев Э.Б. *Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь* / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.]
2. Hrushevskiyi M.S. *Istoriia Ukrainy-Rusy. T. 1.* / M.S. Hrushevskiyi. – К.: Nauk. dumka, 1991. – 648 с. [Грушевський М.С. *Історія України-Руси. Т. 1.* / М.С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1991. – 648 с.]
3. *Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs].* – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].
4. Pertsik E.N. *Geografiia gorodov (geourbanistika): [ucheb. posobie dlia geogr. spets. vuzov]* / E.N. Pertsik. – К.: Vyssh. Shk., 1991. – 319 с. [Перцик Е.Н. *География городов (геоурбанистика): [учеб. пособие для геогр. спец. вузов]* / Е.Н. Перцик. – К.: Высш. шк., 1991. – 319 с.]
5. *Sotsialno-ekonomichna geografiia Ukrainy: [navch. posib.] / za red. prof. Shabliya O.I.* – Vyd. 2-he, pererob. i dop. – Lviv: Svit, 2000. – 680 с. [Соціально-економічна географія України: [навч. посіб.] / за ред. проф. Шаблія О.І. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2000. – 680 с.]
6. *Vlakh M.R. Geografiia naseleння: slovnyk-dovidnyk* / M.R. Vlakh. – Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2005. – 241 с. [Влах М.Р. *География населения: словник-довідник* / М.Р. Влах. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 241 с.]

Summary

Volodymyr Poruchynsky, Jaroslava Sosnytska. CLASSIFICATION AND TYPOLOGY OF URBAN SETTLEMENTS OF UKRAINE.

In modern terms territorial organization of settling comes true in form the systems. It envisages development all settlements depending on their place in the systems of settling. The primary forms of geospatial organization of settling are settlements. The article is exposes the features of the system of the town settling apart in Ukraine with the use of scientific developments of ukrainian and foreign scientists.

Taking into approaches near classification and typology, that exist for today authors to make the chart of classification and typology of town settlements. In this chart to propose to classify on five groups towns on the quantity of inhabitant: town-millionaire, very big, big, middle and small. Typology to expect extraction seven types of historical-genetic towns depending on time and reasons of them rise and by the degree of preservation of historical lines in a modern kind. Depending on mutual location of basic functional areas of town and systems of connections between them select four types of towns after a plan structure. Functional typology foresees the selection of seven types of towns depending on functions, what of them execute. The features of historical the pas, geographical position and natural terms of Ukraine, imposed an imprint on settling apart and character of settlements.

Key words: colony, town, settlement, agglomeration, classifications of towns, typologies of towns.